

اثبات ولایت امیرالمؤمنین(ع) در آثار علامه امینی(ره) و تفسیر فخر رازی

لیلا جلالی^۱

چکیده

قرآن کریم به فضیلت و ولایت امام علی (ع) تصریح کرده است. مفسران و اندیشمندان شیعه و نیز برخی از مفسران علمای اهل سنت به شرح این آیات پرداخته و دلالت آنها را به عظمت و جایگاه رفیع امام علی (ع) مسلم دانسته اند. عظمت امام علی (ع) همواره مورد توجه تعداد زیادی از اندیشمندان اهل سنت قرار گرفته به طوری که علمای شیعه معمولاً برای اثبات ولایت امام (ع) از منابع اهل سنت بهره جسته اند.

علامه امینی(ره) در آثار خود با تکیه بر منابع اهل سنت ولایت امام علی (ع) را اثبات کرده است. ایشان در اثبات این موضوع به آیات قرآن، احادیث، اشعار و گزارش های تاریخی استناد کرده است. آیات تبلیغ، عذاب واقع و اکمال از مهمترین آیات و حدیث غدیر از مهمترین روایات مورد استناد ایشان است. علامه امینی در باب اشعار به ۱۵۰ غدیریه استناد کرده است. روش عمومی علامه در کتاب الغدیر این است که علاوه بر اثبات واقعه غدیر و انتصاب امام علی (ع) به جانشینی پیامبر (ص) به فضائل و مناقب امام نیز می پردازد. وی در مسیر اثبات ولایت به ذکر شعر شاعران وابسته به گروه و نژاد خاصی بسنده نکرده و حتی به اشعار افراد مخالف با امیر المومنین (ع) نیز پرداخته است.

از نظر فخر رازی امام علی (ع) الگوی هدایت و مایه نجات و حجت قوی برای هر مسلمانی است. امام علی (ع) نفس پیامبر (ص) است. آیه رضایت درباره وی نازل شده است و آیه تبلیغ در شأن وی فرود آمده است. امام علی (ع) از اهل بیت پیامبر (ص) است. دوستی و محبت به آل علی (ع) لازم و واجب است. تنها علی (ع) به آیه نجوی عمل کرد و از بقیه صحابه برتر است.

واژگان کلیدی : علامه امینی ، کتاب الغدیر، اثبات ولایت ، امیرالمومنین ، فخر رازی

^۱ . طلبه سطح دو حوزه علمیه الزهراء(سلام الله علیها) قروه.

مقدمه

بی‌تردید دین اسلام برای بقا و ادامه حیات خود به نگهبان و گرداننده احتیاج دارد که معارف و دستورات دین را به انسان‌ها برساند و مقررات آن را در جامعه اسلامی به اجرا درآورد. با توجه به این که یکی از اهداف آفرینش؛ هدایت انسان به راه راست و مستقیم است، اقتضاء حکمت خدای متعال این است که پس از رحلت پیامبر گرامی اسلام (ص) برای هدایت انسان‌ها و پاسداری از دین، پیشوایی را تعیین کند و انسان‌ها را به عقل محدودشان که اکثر مواقع مغلوب هوا و هوس است وانگذارد. قرآن کریم صراحتاً ولایت و فضیلت امام علی (ع) را بیان فرموده است و بزرگان و اندیشمندان شیعه و برخی مفسران اهل سنت دلالت این آیات بر جایگاه رفیع امام علی (ع) را مسلم دانسته‌اند. مقام و منزلت امام علی (ع) همواره مورد توجه بسیاری از علمای اهل سنت نیز قرار گرفته است.

مقاله پیش رو به روش کتابخانه‌ای به بررسی و اثبات ولایت امام علی (ع) در آثار دو دانشمند بزرگ که یکی از بزرگان اهل سنت و دیگری از علمای تشیع است می‌پردازد.

اثبات ولایت امیرالمؤمنین (ع) در آثار علامه امینی (ره)

علامه امینی (ره) در اثبات ولایت و حقانیت امام علی (ع) به عنوان نخستین جانشین برحق پیامبر اکرم (ص) به دانش‌های مختلفی استناد کرده است. ایشان بر منابعی چون آیات قرآن، احادیث و روایات، اشعار و درنهایت تاریخ برای اثبات ولایت و حقانیت امام علی (ع) تکیه کرده است. علامه امینی (ره) در استفاده از این استنادها از روش جدل و احتجاج و ارائه عقاید مورد قبول طرف مقابل استفاده کرده است؛ به عبارت دیگر علامه در تمام این استنادها به منابع اهل سنت تکیه کرده است. با این کار علامه پیروان این مذهب در مسیری قرار گرفته‌اند که جز تأیید ولایت به حق امام علی (ع) چاره‌ای ندارند؛ زیرا در صورت قبول نکردن این ولایت با هزاران جلد از منابع دست اول و مورد قبول خود به مقابله پرداخته اند. (زینلی، ۱۳۷۶: ۴۸)

در این بخش از پژوهش مستندهای علامه امینی (ره) در اثبات ولایت امام علی (ع) در حد توان ذکر و مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- استناد به آیات قرآن کریم

خدای متعال زمانی که اراده کند یک امر همیشه ماندگار باشد و با گذشت زمان از اهمیت آن کاسته نشود پیرامون آن آیاتی را نازل می‌کند که اهمیت آن امر را بیان کند تا مسلمانان با تلاوت این دسته از آیات آن را به یاد آورند و مورد توجه قرار دهند. آیاتی در قرآن کریم در مورد امام علی (ع) وجود دارد که طبق گفته ابن عباس خداوند درباره ایشان ۳۰۰ آیه نازل فرموده است. (امینی، ۱۳۶۶: ۳۰/۹)

علامه امینی در کتاب خود، در اثبات ولایت امام علی (ع) به تعدادی از آیاتی که در حق ایشان نازل شده است استناد کرده است که به دو بخش آیات غدیر و آیات فضائل تقسیم می‌شود. شایان ذکر است که علامه امینی (ره) در تفسیر این آیات، احادیثی را ذکر کرده است که از راویان مختلف اهل سنت است.

الف- استناد به آیات غدیر

منظور علامه امینی (ره) از آیات غدیر، که اشاره به واقعه غدیر خم دارد؛ یکی از عناوین مهمی که در اولین جلد از کتاب الغدیر بسیار حائز اهمیت است عنوان «الغدیر فی الکتاب العزیز» است که به پیوند واقعه غدیر خم با آیات قرآن کریم اشاره دارد. علامه امینی (ره) ذیل عنوان موردنظر با نظر به آیاتی از قرآن مانند آیات تبلیغ، اکمال و آیات عذاب واقع به ذکر واقعه غدیر و برگزیده شدن امام علی (ع) به جانشینی پرداخته است.

*- آیه تبلیغ

آیه تبلیغ یکی از مهم‌ترین آیات ولایت امام علی (ع) است. خداوند متعال در این آیه می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» (مائده/۶۷)

(ای پیامبر آن‌چه از جانب پروردگارت به سوی تو نازل شده ابلاغ کن و اگر نکنی پیامش را نرسانده‌ای و خدا تو را از (گزند) مردم نگاه می‌دارد؛ آری خدا گروه کافران را هدایت نمی‌کند).

این آیه در روز غدیر خم و خطاب به پیامبر اکرم (ص) نازل شده‌است و وظیفه ایشان را که انتخاب جانشین و تعیین سرنوشت آینده اسلام و مسلمانان است، مورد تأکید قرار می‌دهد. عده زیادی از علمای تفسیر و دانشمندان اهل سنت با صراحت به این شأن نزول اذعان داشته‌اند که علامه امینی (ره) ذیل آیه تبلیغ به ۳۰ نفر از آنان مانند واحدی نیشابوری (ر.ک: ۱۴۱۱: ۲۰۴) ثعلبی نیشابوری (ر.ک: ۱۴۲۲: ۹۲/۴) سیوطی (ر.ک: ۱۴۰۴: ۲۹۸/۲) و حاکم حسکانی (ر.ک: ۱۴۱۱: ۲۵۱/۱) اشاره کرده‌است.

ابن جریر طبری در روایتی از زید بن ارقم چنین آورده است: «رسول خدا (ص) در بازگشت از آخرین حج خود در غدیر خم در میان انبوهی از جمعیت فرمود: «خداوند متعال آیه «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ...» را بر من فرو فرستاد و مرا مأمور کرد که همه را به این که علی بن ابیطالب برادر، وصی، خلیفه و پیشوای بعد از من است؛ آگاه نمایم. ای مردم همانا خدا، علی را به‌عنوان امام شما تعیین نمود و اطاعت از او را بر همه واجب کرد، از او روی برنتابید، زیرا او به سوی حق راهنمایی و عمل می‌کند، هرگز کسی نمی‌تواند قرآن، این کتاب بزرگ را تفسیر درست کند، مگر فردی که من دست او را گرفته و بلند کرده‌ام و او را به شما نشان می‌دهم و می‌گویم: «هر کس من مولای اویم، این علی مولای اوست». (امینی ۱۳۶۶: ۲۱۴/۱ به نقل از ابن جریر در الوایه فی طرق حدیث الغدیر)

*-آیه اکمال

یکی دیگر از آیاتی که در روز غدیر خم نازل شد آیه اکمال است:

«...الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...» (مائده/۳)

امروز دین شما را برایتان کامل و نعمت خود را بر شما تمام گردانیدم و اسلام را برای شما (به‌عنوان) آیینی برگزیدم.

این آیه زمانی بر پیامبر اکرم (ص) نازل شد که امام علی (ع) را به‌صورت رسمی به جانشینی خود تعیین فرمود. عده زیادی از مفسران اهل سنت به این شأن نزول اذعان داشته‌اند که علامه امینی (ره) ذیل آیه اکمال به‌نظر ۱۶ نفر از آنان همچون ابن کثیر دمشقی (۱۴۱۹: ۲۵/۳) حاکم حسکانی (۱۴۱۱: ۱/۲۰۱) و خوارزمی (بی تا: ۱۳۵/۱) اشاره کرده‌است.

به عنوان مثال: ابن کثیر دمشقی به نقل از ابن مردویه از ابوسعید خدری چنین روایت کرده است که: این آیه در روز غدیر خم، هنگامی که رسول خدا (ص) فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ، فَعَلَيْهِ مَوْلَاهُ» بر ایشان نازل شد، ابن مردویه سپس روایت مزبور را از ابوهریره نقل کرده که در آن، روز مزبور را روز هجدهم ماه ذی الحجه، روزی که پیامبر (ص) از حجة الوداع باز گشت، معرفی کرده است. (ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۲/ ۱۴)

*- آیات عذاب واقع

این آیات پس از واقعه غدیر خم نازل شد:

«سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ * لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ * مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ (معارج ۳-۱) پرسنده ای از عذاب واقع شونده ای پرسید، که اختصاص به کافران دارد و آن را بازدارنده ای نیست و از جانب خدا صاحب درجات و مراتب است.

این آیات در مورد عذاب فوری شخصی است که فرمان پیامبر (ص) را درباره ولایت حضرت علی (ع) نپذیرفت و از خدا در صورت حقانیت این دستور، طلب عذاب کرد و بلافاصله دچار عذاب شد.

علامه امینی (ره) در کتاب خود ذیل این آیات نظر ۲۹ تن از علما و دانشمندان اهل سنت همچون ثعلبی نیشابوری (۱۴۲۲: ۱۰/ ۳۵)، قرطبی (۱۳۶۴: ۱۹/ ۲۷۸) و خطیب شربینی (بی تا: ۴/ ۳۸۰) پرداخته است که این شأن نزول را پذیرفته اند. (نیز ر.ک: مؤدب و رزاقی، ۱۳۹۱: ۶۱-۵۹)

ثعلبی نیشابوری در شأن نزول آیه مورد نظر می نویسد: «از سفیان بن عیینه درباره شأن نزول آیه «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ» سوال شد. سفیان به سؤال کننده گفت: «پدرم از جعفر بن محمد روایت کرده: چون رسول خدا (ص) به غدیر خم رسید، مردم را جمع کرد و دست علی را گرفت و فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ، فَعَلَيْهِ مَوْلَاهُ» هنگامی که این خبر منتشر گشت و به گوش حرث بن نعمان فهری رسید، نامبرده به دیدار رسول خدا (ص) رفت و گفت: «ای محمد آیا انتخاب علی به جانشینی خود از جانب تو است؟» رسول خدا (ص) فرمود: «قسم به خدایی که معبودی جز او نیست، این امر از طرف خدا است، حرث پس از شنیدن این سخن گفت: «بار خدایا اگر آن چه محمد می گوید حق است، بر ما عذابی دردناک نازل کن که بلافاصله و بعد از این سخن، سنگی از فراز بر سر او آمد و وی را گشت و در پی آن خدا این آیه را نازل فرمود. (ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲: ۱۰/ ۳۵)

* نکته: سؤال کننده، حسین بن محمد خارقى بوده است. (فرات کوفی: ۱۴۱۰: ۵۰۵)

ب- استناد به آیات فضائل

علامه امینی (ره) برای اثبات ولایت امیرالمؤمنین (ع) در کنار استناد به آیات ولایت به آیاتی استناد کرده که در آن فضائل امام علی (ع) آورده شده و بیانگر مقام والای ایشان است. این آیات یا اختصاصاً در مورد امام علی

پیامبر(ص) در سوره رعد، مصداق هادی را امام علی (ع) می داند که رهروان راه حق با پیروی از امام علی (ع) به سرچشمه مقصود می رسند و از فیض هدایت امام علی (ع) بهره مند می گردند. «إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ؛ تو منذری و برای هر قومی هادی وجود دارد».(رعد/ ۷)

فخر رازی بر این باور است که منظور از منذر، پیامبر (ص) است که فقط وظیفه انذار دارد و منظور از هادی خداوند است که قادر بر هدایت است. سپس در ادامه تفسیر آیه به نقل روایات و اقوال مفسران پرداخته و به حدیث ابن عباس اشاره می کند که گفت: پیامبر (ص) دست بر سینه خود نهاد و فرمود: من منذر هستم، سپس اشاره به شانه علی (ع) کرد و فرمود: تو ای علی هادی هستی، به وسیله تو رهروان هدایت، بعد از من، هدایت می شوند. (بحارالانوار، ج ۹، ص ۱۰۶)

فخر رازی امام علی (ع) را هادی امت بعد از پیامبر (ص) می داند همان طور که در ابتدای تفسیرش، پیروی از علی (ع) را مایه نجات و رستگاری عنوان کرد. (فخر رازی، ج ۱۹، ص ۱۵)

علی (ع) از اهل بیت است

«إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا؛ خداوند اراده کرده است، تا رجس و پلیدی را از اهل بیت دور نماید و آنان را پاک و مطهر قرار دهد.» (احزاب/ ۳۳)

راغب اصفهانی در توضیح کلمه اهل بیت می گوید: اهل بیت، پناهگاه انسان در شب را گویند... کلمه اهل بیت در آل نبی معمول و متعارف گردیده است. (راغب اصفهانی، المفردات، ص ۶۴، واژه اهل)

فخر رازی معتقد است که اهل بیت، اولاد پیامبر (ص) و زنان او و حسن و حسین و علی (ع) می باشند. علی رغم اینکه اقوال در این باره مختلف است ولی او این قول را ترجیح می دهد که امام علی (ع) را از اهل بیت می داند وی دلیل این رجحان را این گونه بیان می کند که علی (ع) هم با دختر پیامبر (ص) معاشرت دارد و هم با خود پیامبر (ص) ملازم و همراه است. (فخر رازی، ج ۲۵، ص ۲۱۰)

وی صلوات بر پیامبر و آل پیامبر را نیز مورد تأکید قرار داده است، این حدیث را نقل می کند که از پیامبر (ص) سؤال شد چگونه بر تو صلوات بفرستیم؟ پیامبر (ص) فرمودند: «قولوا اللهم صل علی محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم و بارک علی محمد و علی آل محمد کما بارکت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم انک حمید مجید» (همان، ص ۲۲۸)

وی در توضیح کلمه آل و تعیین مصادیق آن بیان می کند که آل محمد کسانی هستند که کارشان بیشتر به پیامبر (ص) مربوط می شود. شکی نیست که وابستگی فاطمه و علی و حسن و حسین(ع) به پیامبر (ص) از همه بیشتر است.

این مسئله از طریق نقل هم معلوم است. پس آل پیامبر (ص) همین افراد هستند. البته مردم در تعیین مصداق آل اختلاف کرده اند. برخی اقارب پیامبر (ص) را آل پیامبر می دانند و برخی همه امت را اگر این دو قول را بپذیریم باز هم افراد نامبرده آل پیامبر (ص) هستند، حب آل محمد واجب است زیرا آنها بسیار مورد علاقه و محبت پیامبر (ص) بودند. (همان، ج ۲۷، ص ۱۶۷)

اظهارات فخر رازی نشانگر آن است که هم علی (ع) را جزء اهل بیت می داند و هم احترام و محبت به اهل بیت (ع) را لازم و واجب می داند.

نتیجه‌گیری

در یک نتیجه‌گیری کلی:

براساس باورهای هر صاحب‌نظر و اهل فن، اگر اثبات امر حقی با سند های باارزش و محکمی انجام شود، جایگاه ویژه‌ای خواهد داشت. علامه امینی(ره) از سرآمد پژوهشگرانی است که از این روش استفاده کرده و در جهت اثبات ولایت امام علی (ع) به استنادهای محکمی چون قرآن، حدیث، شعر و تاریخ دردو موضوع واقعه غدیر و فضائل حضرت علی(ع) تمسک بسته است؛ چراکه قرآن کتاب نخست مسلمانان و معجزه آخرین پیامبر الهی و معتبرترین سند در میان مسلمانان است و احادیث دومین منبع مورد استناد مسلمانان و راه‌گشا در شناخت حقایق دین است و شعر باوجود این‌که اثری ادبی است، در برخی مواقع شارح حقایق تاریخی بوده و خالقان آن در زمره راویان محسوب می‌شوند و تاریخ که با هر رشته از علوم و فنون در ارتباط است، می‌تواند به‌عنوان منبعی مناسب مورد استفاده قرار گیرد.

شایان ذکر است که در راستای اثبات ولایت امام علی (ع) استناد علامه امینی (ره) به مستندهای یادشده در مبحث واقعه غدیر و برگزیده شدن امام علی (ع) به جانشینی پیامبر (ص) کفایت می‌کرده است؛ زیرا این حادثه امری وحیانی است و در آن جای هیچ انکاری وجود ندارد، به‌همین دلیل به‌نظر می‌رسد هدف علامه امینی (ره) از ذکر بحث فضائل حضرت علی (ع) روشن نمودن حکمت انتخاب ایشان به جانشینی پیامبر خدا (ص) است. درواقع موضوع واقعه غدیر و برگزیده شدن امام علی (ع) به سرپرستی امت و بحث فضائل حضرت، همانند همان مهره‌هایی هستند که در کنار یکدیگر حجت را بر انسان تمام می‌کند. از نظر فخر رازی امام علی (ع) الگوی هدایت و مایه نجات و حجت قوی برای هر مسلمانی است. همچنین از نظر ایشان امام علی (ع) نفس پیامبر (ص) است، آیه رضایت و آیه تبلیغ درباره وی نازل شده‌است. دوستی و محبت به آل علی (ع) لازم و واجب است. علی (ع) فقط به آیه نجوا عمل کرد و از بقیه صحابه برتر است. فخر رازی در بیان فضایل امام علی (ع) شک و تردید ندارد و از نقل فضائل کوتاهی نکرده است ولی با این‌همه سعی و تلاش او این بود که دلالت آیات قرآن را بر ولایت امام علی (ع) ردّ کند و دراین‌باره به اشکال‌تراشی و بیان شبهات می‌پردازد.

فهرست منابع

الف - کتابها

*قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.

۱- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی، **من لا یحضره الفقیه**؛ تحقیق علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق

۲- ابن درید، محمد بن حسن، **جمهره اللغة**، بیروت، دار العلم للملایین، ۱۹۸۸ م.

۳- ابن عساکر، علی بن حسن، **تاریخ مدینه دمشق**، تحقیق علی شیر، بیروت، دار الفکر، ۱۴۱۵ ق.

۴- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر، **البدایه والنهایه**، تحقیق علی شیر، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ ق.

۵- ابن کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمرو، **تفسیر القرآن العظیم**، تحقیق محمد حسین شمس الدین، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۹ ق.

۶- اخطب خوارزم، موفق بن احمد، **المناقب**، تحقیق مالک محمودی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.

۷- امینی، عبدالحسین، **الغدير فی الكتاب و السنة و الادب**، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۶۶.

۸- امینی نجفی، محمد، **سیری در الغدير**، قم، نشر مؤلف، ۱۳۷۰ ه ش.

۹- ثعلبی نیشابوری، احمد بن ابراهیم، **الکشف و البیان عن تفسیر القرآن**، بیروت، دار احیاء التراث الاسلامی، ۱۴۲۲ ق.

۱۰- جرفادقانی، م، **علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی**، قم، معارف اسلامی، ۱۳۶۴.

۱۱- حسکانی، عبیدالله بن احمد، **شواهد التنزیل لقواعد التفصیل**، تحقیق محمد باقر محمودی تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱ ق.

۱۲- خطیب بغدادی، احمد بن علی، **تاریخ بغداد**، تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیه، بی تا.

۱۳- خطیب، شربینی محمد بن احمد، **سراج المنیر**، بیروت، دار الکتب العلمیه، بی تا.

۱۴- رازی، فخرالدین محمد بن عمر، **مفاتیح الغیب**، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ ق.

- ۱۵- سیوطی، جلال الدین، **الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور**، قم، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
- ۱۶- شاکری، حسین، **ربع قرن مع العلامة الأمینی**، قم، نشر مؤلف، ۱۴۱۷ ق.
- ۱۷- شهیدی، جعفر و محمدرضا حکیمی، **یادنامه علامه امینی**، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۵۲.
- ۱۸- صبحی صالح، **علوم الحدیث و مصطلحه**، قم، دار الکتاب الاسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۶۳.
- ۱۹- طبری، محمد بن جریر، **جامع البیان فی تفسیر القرآن**، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۱۲ ق.
- ۲۰- فرات کوفی، ابوالقاسم فرات بن ابراهیم، **تفسیر فرات الکوفی**، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- ۲۱- قرطبی، محمد بن احمد، **الجامع لأحكام القرآن**، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۶۴.
- ۲۲- مصاحبه با محمدهادی امینی و حجه الاسلام آخوندی، **یادنامه علامه امینی**، ضمیمه روزنامه رسالت، یکشنبه ۱۲ تیر، ۱۳۶۷ ه. ش.
- ۲۳- واحدی، علی بن احمد، **اسباب نزول القرآن**، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۱ ق.

ب- مقاله ها

- ۱- زینلی، غلامحسین، «ویژگی های الغدیر»، فرهنگ کوثر، شماره ۲، ۱۳۷۶ ه. ش.
- ۲- غروی نایینی، نهله و آتنا بهادری، «روش شناسی نقد علامه امینی بر احادیث موضوعه»، پژوهشهای قرآن و حدیث ص ۴۶ - ۲۹، تهران، دانشگاه تهران.
- ۳- فلاح رزاق، جاسم، «شیوه های بررسی حدیث در نظر علامه امینی»، سفینه، ترجمه صالحه سکوت، شماره ۳۸، ص ۶۸ - ۴۷، تهران، نبأ مبین، ۱۳۹۲.
- ۴- مؤدب، سیدرضا و هادی رزاقی، «واکاوی شان نزول آیه سأل سائل بعداب واقع در تفاسیر اهل سنت»، مطالعات تفسیری، شماره ۱۱، ص ۶۸ - ۵۵، قم، دانشگاه معارف اسلامی، ۱۳۹۱ ه. ش.